

lení je zpochybňována. Dokonce i náš každodenní svět, míní francouzský filosof Roland BARTHES, je prostoupen mýty: historiky, které se vypravují v nejrůznějších variantách a jež mají poskytovat útěchu a naději, jako např. ta, která vypráví o tom, jak jeden člověk přišel do Ameriky jako umývač nádobí a stal se milionářem.

Teoretik vědy Paul FEYERABEND, přednášející v Kalifornii a Curychu, se domnívá, že právě monoteismus a osvícenství XENOFANOVY přineslo s sebou tuhé dogmatismus, který pronásledoval a vyhubil různorodé, a proto humánní myšlení mýtů ve prospěch myšlení principiálního, což charakterizuje i modernu. Podobně argumentuje i německý filosof Odo MARQUARD v souboru článků, který nese provokativní titul „Chvála polyteismu“. Tolerantní, obrazný a variabilní způsob myšlení polyteismu je zde hodnocen pozitivně oproti myšlení, které se odvolává na jednoho boha nebo na jeden princip vysvětlující svět, např. na rozum, na racionalitu. Ale nyní se můžeme ptát, jaký je to přístup ke skutečnosti, který se otevírá skrze rozum, ratio, logos?

Duch z jeskyně

Je pravděpodobně velkým objevem řecké filosofie, že nespolehlivost smyslů musí být kompenzována jinými schopnostmi člověka, především silou jeho rozumu. Proces poznání má odvádět od smyslově vnímatelného k náhledu do podstaty věcí. Toho je možno dosáhnout jen úsilím ducha. První všeobecná, mimořádně důsledná teorie poznání na této bázi pochází od PLATONA, SOKRATOVA žáka.

Ve svém proslulém „podobenství jeskyně“, která je obsažena v jednom z hlavních děl PLATONOVÝCH „Politeia“ („Stát“), pokouší se filosof znázornit, co znamená poznání a jak se má uskutečňovat. Podle PLATONA se lidé podobají zajatcům, kteří sedí připoutáni v jeskyni a na jejích stěnách vidí jen stíny předmětů, vrhané ohněm do jeskyně. Kdyby se někomu podařilo vysvobodit se z pout a dostat se na denní světlo, viděl by svět, jaký *skutečně* je, ozářený sluncem. Věci, jaké *skutečně* jsou ve své podstatě, to jsou pro PLATONA „ideje“. To, co svými smysly ze světa vnímáme, jsou jen obrazy, stíny těchto idejí. Tyto obrazy jsou přechodné a měnitelné formou i vzezením, ale ideje samy jsou věčné a nezměnitelné. Kdo chce poznávat, musí usilovat o poznání těchto idejí, věčných pravd, věčných podstat. Tento proces poznání je podle PLATONA velmi obtížný a namáhavý, neboť člověk se snadno neodpoutává od svých navykých názorů a předsudků. Kdyby se vrátil vysvobozený vězeň do jeskyně nazpět a vyprávěl, co venku viděl, byl by svými dřívějšími spoluzajatci zabít. Pravdě se nikdo nedívá rád do očí, pro navykého na klamy smyslů nemá pravda žádný půvab.

Co PLATON skutečně chápal pod „ideou“, nelze tak snadno vysvětlit. Každý člověk má nepochybně zkušenost, že věci, předměty, živé bytosti se sice mohou měnit, vždy jinak vypadat, podle toho, z jaké perspektivy je pozorujeme. Mohou se vyskytovat v nejrůznějších variantách: např. koně mohou být velcí, malí, hnědí, černí, mladí, staří, nemocní a zdraví. Ale nicméně můžeme poznat, že vždy přísluší k jednomu druhu – zůstávají stále koňmi. To vedlo nutně k myšlence, že rozhodující na věci není její *jevová forma*, nýbrž to, co vytváří její *podstatu*. Že jsem s to identifikovat jako koně nově narozené hříbě stejně jako starou kulhavou herku, která už nemá s hříbětem nic

na pohled společného, předpokládá, že mám v sobě *pojmem* koně, který zahrnuje všechny podstatné znaky *bytí koně, koňství*, a podle něhož mohu posoudit, zda „něco“ je či není koněm.

Podstata nějaké věci, to, co je určité skupině předmětů *podstatně* společné, odpovídá asi PLATONOVĚ ideji. Znalost těchto idejí nelze získat podle PLATONA prostřednictvím smyslů, ale ani činností rozumu. Ideje musí být už v nás vždy přítomné; duše, tak PLATON komplikuje svoji teorii, již jednou před svým pozemským životem ideje nazírala, a proto si na ně jen vzpomíná. Pro PLATONA je proto poznání „anamnésis“ – rozpomínání se. Již PLATONŮV učitel SOKRATES byl přesvědčen, že toto *rozpomínání se* na již jednou nazírané pravdy by mohlo být podněcováno a podporováno jistou formou *dotazování*. Filosof nemá žádný jiný úkol, než svými otázkami přivádět na svět vnitřní pravdy svých partnerů v rozhovoru. Proto se označuje toto sokratovské umění dialogu *maieutika*, což znamená „*babické umění*“.

I když PLATONOVY učení o rozpomínání se nemohlo prosadit, určovala otázka po podstatě věcí, po podstatě jsoucího a možnosti jeho poznání až do přítomnosti zápasu v evropské filosofii. V nové době se ale přesunulo jádro problému: do středu zájmu se dostala otázka zdroje poznání a jeho spolehlivosti.

Obskurní realisté

Pro středověkého člověka bylo poznání ještě jasně definováno jako důsledek Božího zjevení. Učení *scholastiky*, středověké filosofie, sice mínilo, že Boží zjevení musí být pochopitelné a opakovaně proveditelné lidským rozumem – tato myšlenka byla výsledkem intenzivního studia Aristotelových spisů, které se prostřednictvím Arabů staly opět v Evropě známé – avšak jako jediný zdroj poznání nemohl být akceptován ani rozum, ani zkušenost. Ale otázka, zda *obecným pojmem*, které mohou být vytvářeny rozumem, přísluší realita podobně jako PLATONOVÝM ideám, nebo zda se přitom jedná jen o pouhé označení, jméno, jímž jsou označovány skupiny předmětů, udržuje středověkou filosofickou scénu v napětí. V tomto sporu o tzv. *univerzálie* (univerzálie = obecné pojmy) se později vytvořily dvě strany, *nominalisté*, pro něž byly jen jmény, a *realisté*, pro něž pojmy byly realitou a kteří tedy „*koňství*“ přisuzovali existenci. Ve středověku není tedy „*realistou*“ ten, kdo svět bere tak, jak jej vidí, nýbrž ten, kdo se na „*ideje*“ a „*pojmy*“ dívá jako na poslední skutečnost. I když to může vypadat podivně, jistým způsobem trvá – jak se ještě ukáže – tento spor až dodnes, i když již nikoliv pod starým označením.

Jistota v myšlení: racionalismus

Rozhodující obrat v západoevropské filosofii uskutečnil francouzský myslitel René DESCARTES. Pro DESCARTU se staly středověké jistoty víry pochybnými, jeho hledání bylo zaměřeno na jasný základ, na němž by mělo být vybudováno všechno další poznání. Metoda, kterou DESCARTES pro svá zkoumání použil, se radikálně lišila od dosud běžných praktik: nedovolával se ani zjevení, ani ARISTOTELA, filosofické autority minulosti – jak to bývalo běžné ve středověku – nýbrž začal tím, že o všem radikálně *pochyboval*. Ve svých filosofických „*Meditacích*“ zpochybňuje nejdříve všechna tradovaná mínění i smyslové poznání. DESCARTES si dokon-

ce představuje, že by mohl existovat zlý bůh, který nám jen přičarovává všechny smyslové dojmy, vše, co vidíme, slyšíme a cítíme. Jestliže ale můžeme pochybovat o všem, pak zůstává, tvrdí DESCARTES, jako jediná nepochybná jistota samotný *akt pochybování*. Všechny obsahy mého vědění, vše, co si o světě myslím a co považuji za pravdivé, může být nesprávné. Ale že je zde já, které dovede myslet, které se dovede mýlit – to je nepochybné: *Já myslím*, a proto vím, *že jsem*. Cokoliv jinak vím, může být i sen, halucinace, smyslový klam – avšak aktem pochybojícího myšlení jsem si na-prosto jist.

Na tomto „Cogito ergo sum“ se pokusil DESCARTES vybudovat filosofii. Pro něj z toho vyplynulo, že jistota, jisté vědění se dá odvodit pouze z myšlenkové práce – smyslové orgány a pocity jsou příliš nejisté. Pravdivé a jisté je to, co může být *jasně a logicky správně* promyšleno. K tomu směřovala pravidla, která měla podle DESCARTA zajistit bezpečné poznání:

- Jen to lze uznat za pravdivé, co je jasné a nepochybné.
- Všechny problémy je třeba rozložit na přehledné problémy dílčí a postupně je řešit.
- Vždy se musí začínat od nejjednoduššího a pokračovat k obtížnějšímu.
- O všem se mají zhotovovat úplné přehledy a výčty.

Těmito úvahami o metodě poznání se stal DESCARTES zakladatelem moderního vědeckého, *analytického* myšlení, otcem novodobého „racionalismu“. Pramenem poznání je rozum, rozum je schopnost člověka myslet v pojmech a logických souvislostech. Nic nemůže být považováno za jisté a platné, dokud to nebylo přezkoumáno rozumem. Pocity a zkušenosti jsou považovány za nejisté a nižší formy poznání. Tím je také ale určeno, že poznání musí vycházet ze subjektu, že rozumová činnost subjektu, jeho vědomí je tím rozhodujícím, i když se předpokládá, že tento rozum musí být pro každého člověka, pokud je rozumem nadanou bytostí, tentýž. Můžeme tedy od doby DESCARTOVA racionalismu hovořit o novodobé filosofii subjektu a vědomí. Problémem se stává nikoliv svět, který poznáváme, nýbrž to, jak subjekt dochází k poznání.

Váha zkušenosti: empirismus

DESCARTŮV racionalistický koncept nebyl bez rozporů. Především angličtí filosofové John LOCKE a David HUME zastávali proti racionalismu opačný *empirický senzualismus*, který jako zdroj poznání uznával jen smyslové vnímání. Ve svém „Eseji o lidském rozumu“ rozlišuje LOCKE dva druhy idejí, dva obsahy vědění: jednoduché a složené. Jednoduché ideje jsou výsledkem smyslového vnímání a základem našeho poznání. Složené ideje jsou smyslové vjemy zkombinované rozumem. Rozum a rozvažování nejsou samy ze sebe schopny žádného poznání. LOCKE to formuluje: „Nic není v rozumu, co dříve nebylo ve smyslech.“ Naproti tomu německý racionalista Gottfried Wilhelm LEIBNIZ trvá ve svém komentáři k LOCKOVI na tom, že je sice pravda, že v rozumu nemůže být nic, co dříve nebylo ve smyslech – s výjimkou rozumu samého. A ten obsahuje několik principů myšlení, které nemohou být výsledkem zkušenosti a vnímání: abstrahování, zjednávání řádu, srovnávání, nacházení kauzalit apod.

Ještě radikálněji než LOCKE prohlašovali George BERKELEY a David HUME princip vnímání za zdroj poznání. Podle BERKELEYHO můžeme přisoudit existenci pouze takovým věcem, které jsme s to vnímat: „Esse est percipi“ – být znamená být vnímán. Podobně i HUME uznává platnost jen takových myšlenek a pojmů, jež se dají převést na vnímání nebo mu odpovídají. Pojmy, jimž nelze přiřadit žádné smyslové vjemy, žádné empirické zkušenosti, jsou pro něj beze smyslu – to byla, jak se ještě ukáže, neobyčejně závažná myšlenka. Tak jsou pro HUMA např. všechny obecné pojmy, ale i abstraktní principy beze smyslu, protože se pro obecné – např. pro PLATONOVU ideu koně – nenacházejí žádné formy vnímání. Vidět mohu vždy jen *jednotlivého koně*, nikdy *koňovitost* jako takovou.

Teorie poznání novověku zná tedy dvě konkurující si pozice: pro *racionalismus* je *rozum* jediným garantem jistého vědění, pro *empirismus* je to výlučně *zkušenost*. Oběma směrům je ale společné to, že chtějí uznávat to, co může prověřit každý člověk, a zřikají se každé formy tajemného, exkluzivního, zjeveného nebo náboženského vědění.

Ze dvou udělej jedno: transcendentální teorie poznání

Rozhodující krok v zápase empirismu a racionalismu učinila filosofie v osobě Immanuela KANTA. V obsáhlé práci, která byla r. 1781 uveřejněna pod titulem „Kritika čistého rozumu“, určil si KANT jako úkol ještě radikálněji promyslet a principiálně prozkoumat problém poznání, tj. za jakých podmínek je vůbec myslitelná *možnost poznání*. Tento druh kladení otázek – nikoliv otázky typu: Co je?, nýbrž za jaké podmínky je myslitelná *možnost* nějaké věci – nazývá KANT „transcendentální“. Poznání – tak zní odpověď, kterou nakonec KANT může dát – je možné, protože spolupůsobí a musí spolupůsobit dva faktory: smyslové pozorování (zkušenost) a rozvažování. *Pojmy*, čisté myšlení bez pozorování, zůstávají podle KANTA prázdné, ale pozorování samo je *slépé*. Čisté smyslové vnímání netvoří ještě žádné poznání. K tomu je třeba pořádkující, rozčleňující síly rozvažování, která musí být také s to vysvětlovat kauzální pojmy: proč to, co vidím, je tak, jak to vidím. O sobě rozptýlené smyslové dojmy jsou tedy podle KANTA uspořádávány rozvažováním. Předpokladem všech zkušeností vůbec jsou ale podle KANTA teprve *nazírací formy*, „čas“ a „prostor“. Tyto nazírací formy platí *a priori*, před každou zkušeností, neboť každá zkušenost předpokládá již vždy předem prostorovou rozloženost, sousednost a časovou posloupnost, souslednost: cokoliv vnímáme se někde a někdy událo. Pak začíná rozvažování se svým pořádkem vjemů podle zcela určitých *kategorií*, které rovněž KANT předpokládá *a priori* a nemohou být výsledkem zkušeností samých. Tyto kategorie jsou podle KANTA *kvalita* (co se dá vypovědět o povaze věci: o realitě, negaci, limitaci), *kvantita* (co se dá říci o jejím počtu: jednotě, mnohosti, všecnosti), *relace* (její možné vztahy k jiným: kauzalita, reakce) a *modalita* (jak něco je možné, náhodné, nutné nebo vůbec ne).

Rozhodující otázka, kterou KANT sleduje, je tedy otázkou oněch schopností rozvažování, které musí předcházet veškeré zkušenosti, protože jimi se zkušenosti uspořádávají. Tyto předpoklady rozvažování, kategorie a nazírací formy, které předcházejí veškeré zkušenosti, nazval tedy *a priori* – tj. existující před každou zkušeností. Co se

ale může získat zkušenostmi, nazývá *a posteriori* – tj. po zkušenosti. A opět věty, úsudky, které vyplývají ze zkušenosti, nazývá *syntetickými*, takové však, které mohou nárokovat platnost bez vši zkušenosti, nazývá *analytickými*. Proč, to je jasné: analytické věty jsou takové, které nevypovídají více, než je obsaženo v subjektu věty: „Mládenci jsou neženatí muži.“ Zde dostačuje *analýza* pojmu „mládenec“, abychom dospěli k této větě. Jinak nic nového neobsahuje. Ale nepotřebuje ani žádnou zkušenost, jak je již patrné z definice mládence. Tato věta platí ještě i pak, kdyby všichni muži byli ženatí.

Ale věta „Dnes je pěkné počasí“ se nedá bez zkušenosti myslet. Z pojmu „pěkné počasí“ nevyplyvá, že se to vztahuje i na „dnes“. Analytické věty a priori mají tedy tu výhodu, že jsou všeobecně a nutně platné. Je nemožné říct: „I mládenci jsou ženatí.“ Analytické věty však mají nevýhodu, že neposkytují žádné vlastní poznání, jsou *tautologické*. Syntetické věty přináší do hry skutečně nové zkušenosti. Mají ale opět tu nevýhodu, že nejsou ani všeobecně platné ani nutné. Pro někoho, kdo se probudí a podívá se z okna, je empirický poznatek „dnes je pěkné počasí“ získaný z pozorování oblohy, teploty atd., příjemnou novinkou, ale pěkné počasí není *nutné* ani vždy, ani všude.

Skutečné vědecké poznání musí být podle KANTA nutné a všeobecné, jinak je náhodné, libovolné, nevědecké. Rozhodující otázka musí tedy znít: „Jsou možné syntetické věty a priori?“

KANT zastává názor, že našel celou řadu takových vět: např. matematické věty nebo princip kauzality. Jiní filosofové s ním nesouhlasí, a konečně až dodnes je otázka, zda existují syntetické soudy a priori, a tím i věda v přísném smyslu, sporná.

Myšlenkové podněty

1. Všude se ozývá, že mýtus má opět konjunkturu: nové myšlení, New Age, intuice místo ratiá, pocit místo intelektu, obrazy místo slov. Co si myslíte o této „remytizaci“?
2. Platonova idea „ideje“ – uvažujte, jak často se vám stává, že nějakou věc, nějaký předmět, myšlenku poměťujete „ideální normou“, „ideou“. Od „ideálního plnicího pera“ až po „ideální školu“. Jak lze u takových „ideálů“ určit poměr ke skutečnosti? Jak vůbec vznikají takové ideály?
3. I psychologie myšlení poskytuje vysvětlení pro vznik a charakter pojmů – vzpomínáte si? Je tím spor o univerzálie vyřešen?
4. Zda je rozum nebo zkušenost zdrojem poznání, snad to dnes už nikoho nezajímá. Ale jak je to s ním v každodenním životě? Co si myslíte o člověku, který ze zkušenosti učiněné pouze jednou – děsně byl ten žák hloupý – vyvodí poznatek: „U dnešní mládeže není po inteligenci ani stopa.“? Proč jsou zde možné chybné závěry? A jak se dají odstranit? Větší zkušeností? Nebo jinak?

Co je pravda?

Lhostejno, jak si to člověk otočí a obrátí: kdo chce poznávat, chce poznávat samozřejmě pravdu. A otázka: „Co je pravda?“ způsobila pozdvižení nejen v Novém zákoně. I filosofie se přes dvě tisíciletí snaží o objasnění tohoto pojmu a zaznamenala v tomto směru jistý pokrok. Ale předem je třeba si ujasnit: najít *pravdu* bude asi sotva možné. Není příliš smysluplné myslet si pravdu jako abstraktní něco, co je někde ukryto a může se proto hledat a najít. Svět jako takový není ani pravdivý ani nepravdivý. Je, jaký je. Ptát se můžeme nanejvýš na to, zda by *měl* být, jaký je. Ale to není otázka jeho pravdy, nýbrž jeho kvality, žádoucnosti, morální důstojnosti. *Pravdivé* či *nepravdivé* mohou být v přísném smyslu pouze *věty* o tomto světě.

Korespondenční teorie pravdy

Za těchto předpokladů by byla přirozeně nejjednodušší asi tato definice pravdy: Výrok je pravdivý, jestliže souhlasí se stavem věci, o němž něco tvrdí. Něco podobného měl už na mysli TOMÁŠ AKVINSKÝ, když ve své knize „Summa contra gentiles“ definoval pravdu jako přizpůsobení *rozumu a věci* (adaequatio intellectus et rei). TOMÁŠ AKVINSKÝ měl ale přitom vždy v pozadí myšlenku, že božská moudrost utvořila lidský rozum tak, že odpovídá všemu ostatnímu božskému stvoření. Soulad lidského rozumu a světa tedy spočívá v principu stvoření. Obtíž s touto definicí nastane, jestliže toto teologické pozadí odpadne. Immanuel Kant to později přeformuloval takto: „Pravda je souhlas poznání s jeho předmětem.“ Tyto úvahy se shrnují, vycházejíc z TOMÁŠE, pod názvem „adekvátní nebo korespondenční teorie“. Základní myšlenka přitom je, že naše schopnosti poznání, rozvažování, rozum, intelekt – musí usilovat o souhlas, o korespondenci s tvrzeným stavem věci. Ať to zní jakkoliv přesvědčivě, skrývají se za těmito teoriemi pravdy přesto závažné potíže.

Abychom mohli zjistit, zda existuje souhlas mezi výrokem a předmětem, o němž tento výrok něco tvrdí, musíme totiž již pravdu znát. Nemůžeme lháři usvědčit ze lži, jestliže neznáme pravdu. Tato forma definice pravdy předpokládá už vždy to, co předstírá, že definuje – totiž pravdu.

Na těchto potížích nemohou nic změnit ani pokusy polského filosofa a logika Alfréda TARSKÉHO, který se pokusil dát adekvátní teorii vyhraněnější pojetí. Predikát „je pravdivé“, který může být připojen k nějakému tvrzení, nějakému výroku „p“, se nevztahuje podle TARSKÉHO na věc, ale na větu, která je o věci vypovídána. Věta typu: „X je pravdivé“, je podle TARSKÉHO jediné pak pravdivá, „jestliže je X“. To znamená: „Věta ‚prší‘ je pravdivá jen tehdy, jestliže prší.“ Proti TARSKÉMU lze namítnout, že se tím vlastně málo získalo a jeho teorie byla označena za „redundantní“ (nadbytečnou): konečně mohli bychom se predikátu „je pravdivé“ i vzdát, protože stejně každé tvrzení si činí nárok být pravdivé. Pak stačí přezkoušet, zda se shoduje nebo ne. Zůstává však rozhodující problém: jak mohu přezkoušet, že prší?

je chtěl vysvobodit z pout a vyvést nahoru, mohli nějak dostat do rukou a zabít, zda by ho nezabili?

G. Jistě.

René Descartes

Myslím, tedy jsem

(„Meditace o první filosofii“)

Ve svých důsažných „Meditacích“ pokouší se Descartes metodou radikálního pochybování získat pevnou základnu pro poznání a dochází k závěru, že jenom ta skutečnost sama, že pochybuji (tedy myslím), je jistá; vše ostatní mohl by být i klam.

(...) Chci postupovat kupředu, dokud nepoznám něco jistého, i kdyby to měla být jistota, že nic jistého neexistuje. Jen jeden bod, který je pevný a nepohyblivý, požadoval Archimedes, aby pohnul zemí z jejího místa. Otvírá se rovněž velká vyhlídka, když najdu to i nejmenší, co je jisté a neotřesitelné.

Předpokládám tedy, že všechno, co vidím, je nesprávné; že nic z toho všeho nikdy neexistovalo, co mi má klamná mysl předvádět. Nemám vůbec žádné smysly; tělo, postava, rozprostraněnost, pohyb a místo jsou chiméry. Co zde může být ještě pravdivého? Snad to jediné, že neexistuje nic jistého.

Ale odkud vím, že neexistuje od právě všeho zpochybněného i něco odlišného, které neskýtá ani tu nejmenší možnost k pochybám? Neexistuje snad Bůh, nebo jak ho mám jinak nazvat, který mi tyto myšlenky vlévá? Nebo k čemu mám ho předpokládat, když i já sám bych mohl být jeho původcem? Takže bych byl alespoň já něco? Ale vždyť jsem právě popřel, že mám jakékoliv smysly a jakékoliv tělo. Ale zadrž, co z toho vyplývá? Jsem tak velice poután na tělo a smysly, že bych bez nich nemohl být? Ale ujistil jsem se v předpokladu, že neexistuje vůbec nic ve světě, žádné nebe, žádná země, žádní duchové, žádná těla; tak zde nejsem ani já? Ne, zcela jistě byl jsem zde JÁ, jestliže jsem se o něčem přesvědčil.

Ale existuje přece jakýsi velice mocný, velice lstivý podvodník, který mne záměrně vždycky klame. Ale zcela nepochybně jsem to právě také já, když mne klame; ať mne nyní klame, jak chce, avšak nikdy nemůže způsobit, abych nebyl, pokud myslím, jsem něco. Když jsem tak všechno dostatečně a více než dostatečně uvážil, musím konečně trvat na tom, že věta „Já jsem, já existuji“, jakmile ji vyslovím nebo si ji v duchu pomyslím, je nutně pravdivá.

Ale není mi ještě dostatečně jasno to, kdopak jsem já, ono já, které nutně je. Musím nyní dbát o to, abych z nepozornosti nepovažoval sám sebe za něco jiného a sám nezbloodil v onom poznání, které pro mne má být nejjistější a nejvidentnější. (...)

Co platí nyní ale o tom, co jsem přisoudil duši, nejdříve o výživě a chůzi? Zřejmě jsou i zde pouhé klamné představy, protože nyní nemám ani tělo. A co pocítování? Ani to se neděje bez těla a velmi často se mi zdá i ve snu, jako bych pocítoval, zatímco pak poznám, že to nebyla pravda. A myšlení? Zde to nacházím: myšlení je to; to jediné nemůže být ode mne odděleno; jsem, já existuji, to je jisté.

Jak dlouho ale? Zřejmě pokud myslím, vždyť by mohl nastat i případ, že kdybych už vůbec nemyslel, přestal bych ihned existovat. Nepovažuji nyní nic za platné, než co je nutně pravdivé; podle toho jsem přesně vzato pouze myslící věc, tzn. duch, příp. duše, případně rozvažování, příp. rozum; samá označení, jejichž význam byl mi dříve neznám. Jsem nyní skutečně a pravdivě jsoucí věc. Ale jakápak věc? Vždyť jsem řekl: myslící věc.

(...) Co je to? – Věc, která pochybuje, chápe, přisvědčuje, popírá, chce, nechce, která si také obrazně představuje a pocítuje.

To opravdu není málo, patří-li to všechno k mé přirozenosti. Ale proč by nemělo k ní patřit? Nejsem to já sám, který skoro o všem pochybuje, který ale nicméně něco chápe, který tvrdí, že to jedno je pravdivé, ale všechno ostatní popírá, ale ještě více chce poznávat a nechce být klamán, který si nedobrovolně vytváří mnoho obrazů ve fantazii, mnoho také uchovává, jako by to přicházelo ze smyslů? Existuje přitom něco, co by rovněž tak nebylo pravdivé, jako že já jsem, i tehdy, když jsem snil; i tehdy, když ten, který mne stvořil, mne klamal, jak jen byl s to?

Co z toho je různé od mého myšlení a může se chápat jako ode mne oddělitelné? Neboť tak je zřejmé, že jsem to já, kdo zde pochybuje, poznává, chce, že se nedá nalézt pro to žádný důvod vysvětlení vyšší evidence. Ale jsem i tentýž, který má představitost; neboť kdyby snad, jak jsem již předpokládal, nebyla skutečně žádná obrazně představitelná věc, tak existuje fantazie sama, která tvoří část mého myšlení. (...)

Archimedes – významný řecký matematik a fyzik, zemřel 212 př. Kr.
myslící věc: na základě této úvahy dochází Descartes k pojetí, že musí principiálně rozlišovat mezi „myslící věcí“ (res cogitans, tedy duch) a rozprostraněnou věcí (res extensa, tedy tělo).

Francis Bacon

Idoly

(„Nové organon“)

Ve svém proslulém učení o idolech, (nesprávných) obrazech, pokusil se Bacon ukázat, jaké „před-sudky“ zatemňují a poškozují lidskou schopnost poznání.

38. Idoly jsou nesprávné pojmy, které se již zmocnily lidského rozumu a jsou v něm hluboce zakořeněny, nejenže zaujímají mysl lidí natolik, že tam pravda těžko proniká, nýbrž i tehdy, když je jí zjednan a povolen přístup, objevují se opět při obnově věd a ztěžují jí tu práci, ledaže by se lidé, byvše už napřed varování proti nim, pokud možno obrnili.

39. Idolů pak, které by se zmocnily lidských myslí, jsou čtyři druhy. Abych usnadnil výklad, označil jsem je názvy. První druh jsem nazval idoly rodu, druhý pak idoly jeskyně, třetí idoly tržiště a čtvrtý idoly divadla.

40. Jistě vhodný prostředek, jak se uchránit idolů, je vytváření pojmů a obecných tvrzení pomocí správné indukce. Velmi užitečný však bude i jejich popis. Nauka